

УДК 314.045:316.32

Ба

МУЛЬТИВЕРСУМ ЯК ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ "БЕЗ НАСИЛЛЯ"

Здійснено спробу застосувати принцип мультиверсумності, що пояснює світобудову як множинну Всесвіт, до розуміння соціальної організації, яка характерна для сучасних мегаполісів. З'ясовано, що ключовою характеристикою принципу мультиверсуму є заперечення прямих форм насилля у взаємодії між соціальними спільнотами.

Ключові слова: *насилля, реальність, мультиверсум, альтерверсум, постметрополіс.*

Сучасний світ є унікальним виявом амбівалентності у спробах сформувати соціальні відносини, з одного боку, на основі принципу гуманізму та антропоцентризму, визнаючи основною цінністю життя людини, а з другого – основним методом соціальної взаємодії залишається насилля у своїх відкритих формах. Парадоксально, але навіть жакіття Другої світової війни не примусили політиків відмовитися від таких політичних інструментів, як репресії, геноцид, масове знищення населення, війни. Свідченням цього є масові знищення населення режимом червоних кхмерів, тотальними зачистками боснійських сіл сербською армією, гібридні війни Росії проти сусідніх держав. Усе це відбувалося за останні десятиріччя. Дух часу актуалізує перед філософами, вченими, духовними лідерами, культурними діячами, політиками завдання віднайти адекватні інструменти впливу на насилля, які б не породжували інші вияви насилля. На нашу думку, усвідомлюючи, що насилля є онтологічною засадою суспільного буття, варто звернути увагу не на заперечення насилля у комплексі його форм, а на уникнення дії його відкритих форм, на формування такої структури суспільства, в якій би насилля набувало раціонального осмислення. Вплив глобалізаційних та значною мірою урбанізаційних процесів призвів до якісно нової організації життєдіяльності мегаполісів, у якій чітко простежується принцип мультиверсумності як форми співіснування різних соціальних спільнот із чітко регламентованими способами взаємодії, що дає змогу уникати прямого насилля. Однак це стосується не лише мегаполісів. Реалізація цього принципу в окремих рисах відображена і в соціальній організації міст із великою та середньою чисельністю населення.

Ідея множинності світів, які існують одночасно в одній точці простору ("паралельних" світів), бере свої витoki ще з первісних релігій, передусім в ідеях поділу світу на видимий і невидимий (людей та духів). У релігійних текстах індуїзму, зокрема в пуранах, проголошується, що є незліченні всесвіти за межами нашого. У монотейстичних релігіях ідея множинності світів найбільш яскраво представлена в ісламі, де Бог (Аллах) є творцем світів. У Корані неодноразово поняття "світ" вживається у множині, що допускає припущення як про життя, подібного до людського, на інших планетах, так і про незалежні один від одного світ людей і світ джинів, які мають (інтерпретуємо це сучасною термінологією) білкову та плазмову природу, але населяють одну планету. При цьому визнаються можливості втручання у життя один одного, щоправда, вони є доволі регламентовані, тобто обидва світи розвиваються незалежно один від одного, але існують механізми їх взаємодії. У філософській рефлексії ідея існування певної множинності світів висловлювалася Левкіппом, Демокрітом, Августином Аврелієм, Миколою Кузанським, Джордано Бруно, Бернаром Ле Бов'є де Фонтелем,

У сучасному науковому дискурсі проблема множинності світів, у контексті якої розглядається і проблема "мультиверсуму", досліджується в чотирьох аспектах: як світоглядної проблеми, відображеної в міфах, релігіях, філософських працях; у філософському дискурсі, в якому виявляються механізми і принципи обґрунтування умоглядних концепцій множинності світів; у науковому пізнанні та у межах феноменології свідомості [1, с. 293]. Імовірність же існування "паралельних" світів (як іншої реальності), ліпших за наявний, визнавалася представниками утопічного соціалізму, зокрема Вольтером, А. Шопенгауером тощо. Поняття "мультиверсум" введено у науковий обіг Вільямом Джеймсом у праці "Бажання вірити", в якій він проголосив джерелом віри людини психологічну потребу, акцентуючи на його філософському змісті. В. Джеймс, зазначаючи, що розроблені в XIX столітті еволюційні теорії та механічні філософські положення дозволяють розкрити природу поклоніння будь-якому Богові, а також вивести зміст добра, обов'язку, зла і т. д. із природи. У цьому контексті видима природа у всій своїй пластичності та індіферентності розуміється ним як моральний мультиверсум" [2, с. 43]. Утім ідея мультиверсуму сформувалася переважно у фантастичній літературі у XX ст., а з другої половини XX ст. здійснюють наукові розвідки у природознавчих науках з метою її теоретичного обґрунтування. Важливу роль у цих

Ц

0 5
5 4
Є

розвідках відіграла мультиверсумна інтерпретація квантової фізики Х'ю Еверетта, Девіда Дойча, Стівена Гокінга, на основі досліджень яких наприкінці ХХ століття ця ідея стає предметом наукових дискусій, а відтак, укладається концепція мультиверсуму. Так, за Х. Еверетом, Всесвіт Н. Коперніка є одним з існуючих всесвітів, адже основою справжньої світобудови постає фізична множинність Всесвітів, у кожен квантовий момент своєї еволюції Всесвіт ділиться навпіл, утворюється два, а тому кожен квантовий перехід розщеплює світ на міриади копій. А С. Гокінг визначає хвильову функцію Всесвіту, яка полягає в забезпеченні існування безлічі паралельних Всесвітів, а тому світобудова становить мультиверсум не як сукупності всього існуючого, а як сукупності всього, що може бути. Тіло ж може існувати лише в одному світі, але душа об'єднує усіх його двійників в інших Всесвітах [3, с. 236-237].

Соціально-філософське осмислення результатів дослідження фізиків дає змогу сформулювати принцип мультиверсумності, який, на нашу думку, полягає у визнанні можливості побудови світу як одночасного співіснування в одному соціальному просторі кількох культурних світів, що функціонують у значній незалежності й обумовлені незначним характером взаємодії і лише у встановлених пунктах ("точках перетину"). Термін "мультиверсум" позначає певну множину всесвітів на протигагу "універсуму" - одного Всесвіту. "Всесвіт", своєю чергою, розуміється не в астрономічному чи космологічному зрізах, а як філософська ідея, у такому разі його зміст близький із поняттям "світ". Незважаючи на численність тлумачень цього поняття, у контексті дослідження мультиверсуму як принципу соціальної організації найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення, запропоноване В. Візгіним у "Філософській енциклопедії", та докладно розкриті у *монографії "Ідея множинності світів: нариси історії" [1, с. 4]. Грунтуючись на кантіанському визначенні світу, яке є трансцендентальною обробкою аристотелівського "косміюсу" як "цілоскупності синтеза" явищ того чи іншого визначеного плану, що наближує його логічне ядро з поняттям схеми, він дефініює його як "особливе всезагальне, взяте у повноті свого емпіричного розгортання" [4, с. 576]. Такий підхід дозволяє говорити про множину світів, напр., світу кіно, світу натуральних чисел, тобто завжди є світ чогось. При цьому начало єдності, яке скріплює явища у світ, є водночас як джерелом генези світу, так і його носієм [1, с. 296]. На соціальному рівні можна говорити про неперервний процес появи, існування та зникнення світів залежно від єдності, якою може виступати ідея, віра, культура тощо. Зокрема, часто поява релігійних світів спричиняється діяльністю пророків, політичних - формуванням ідеологій, праксеологічних - упровадженням нових технологій чи технічних засобів. Принцип мультиверсумності якісно відрізняється від принципу мультикультуралізму, який виражає, з одного боку, політичну ідеологію збереження культурних особливостей етнічних груп у межах розвитку культури титульного етносу, та взаємопроникнення і взаємозбагачення різних культур у межах метанациональної масової культури - з другого. Мультиверсумність передбачає наявність кількох соціальних реальностей, кожна з яких є структурованою та інституціалізованою, розвивається за власними законами, разом з тим її функціонування не є яскраво вираженим та не викликає реакції з боку інших реальностей [5, с. 55]. Варто наголосити на невідповідності часто вживаного в науково-популярній літературі поняття "паралельні Всесвіти" опису характеру цієї взаємодії, оскільки принцип мультиверсумності передбачає точки перетину зазначених реальностей. Д. Дойч вказує, що вони є "паралельними" у тому значенні, що в межах кожного Всесвіту частинки взаємодіють одна з одною так, як і в реальному всесвіті, але кожен всесвіт слабо впливає на інші світи через явище інтерференції [6, с. 53]. Деякі вчені, зокрема М. Менський, Ю. Лебедев, пропонують для визначення цих точок поняття "склейки", яке тлумачиться як процеси взаємодії гілок альтерверса (інших Всесвітів) і проявлення в нашій реальності їх результатів, при цьому "склейки" водночас протидіють розростанню більшої кількості альтернативних реальностей [7, с. 75]. У сфері соціальної організації застосування принципу мультиверсумності детермінує характер взаємодії між структурованими локальними спільнотами, зокрема визначає специфіку застосування насилля з боку представників одного з наявних світів. Реалізація цього принципу, по-перше, заперечує насилля як спосіб взаємодії між індивідами, групами та спільнотами (це, по суті, зводиться до протидії виявам прямих форм насилля), оскільки зведено до мінімуму підґрунтя для соціальної взаємодії, а по-друге, соціальні трансформації, які позначаються ірраціональним запереченням наявних соціальних устоїв (бенямінівським. "міфічним" насиллям), впливають на одні сфери соціального буття, залишаючи поза увагою інші, які функціонують за власними правилами, зразками, традиціями.

Найвиразніше принцип мультиверсумності починає проявлятися у постметрополісах. За доби Глобалізації урбаністичні тенденції призвели до появи міст з чисельністю населення понад 7-8 млн осіб, у яких відбуваються процеси переходу від *Gemeinschaft* (Ф. Тьонніс), тобто процеси розкладання сукупності соціальних та культурних явищ місцевого походження (З. Бауман). Е. Сойя вводить у науковий обіг поняття "постметрополіс" на позначення якісно іншого етапу розвитку мегаполісу, позбавленого чітких геолокальних та економіко-соціальних меж, зв'язків, культурних зразків, у ньому фактично фіксується відхід від локалізованого принципу соціальної організації, що ґрунтується на розміщенні на певній території окремих просторових концентрованих зон, у яких ідильно розміщуються у внутрішньому колі робітники й армія, далі менш щільно -

Мультиверсум як принцип соціальної організації без "насилля"

середній клас та у зовнішньому (на приміській території) найменш щільно - велика буржуазія [8, с. 81]. Він визначає низку чинників, які призвели до трансформації соціальної організації мегаполісів, переходу до постметрополісу: постфордистська економічна реструктуризація, Глобалізація, що посилюється, комунікаційна та інформаційна революція, детериторіалізація та ретериторіалізація культур та ідентичності [9, с. 134]. Ж. Бодріяр наголошує на тому, що більш ущільнені скупчення мільйонів людей на міських територіях, їх спільне проживання там неминуче призводить до експонційного росту насилля, зумовленого тією обставиною, що в умовах вимушеного проміскуїтету люди немов взаємно анулюються, тобто критична маса стимулює руйнування соціальності, утверджує панування ненависті [10, с. 442]. Однак такий песимістичний погляд французького філософа, на нашу думку, не враховує як інтеграційної функції національної культури для етнічних спільнот у мегаполісах, так і принципів самоорганізації соціальних систем. У разі виникнення дезінтеграційних процесів сама система виробляє комплекс протидій і стримувань, одним із яких можна назвати мультиверсумність. Справді, анулювання просторово-часових відстаней звільняє етнокультурні спільноти, які, передусім, складаються з іммігрантів і проживають у гетто та передмістях, від територіальних обмежень. Попередні принципи територіального поділу втрачають свою значущість, стають символічними, етнічним групам фактично належить усе місто. У постметрополісі в процесі детериторіалізації та ретериторіалізації руйнуються старі схеми територіальної ідентичності (на рівні районів поселення) та формуються нові - належність до етнокультурної реальності (у межах усього міста). Проте вони не розчиняються в існуючій традиційній культурі, а створюють власну цілісну реальність, її функціонування не знаходиться у контрпозиції з іншими реальностями. Міська реальність стає множинною, всередині такого міста є ще одне місто (Я. Чамберс), Основною характерною рисою мультиверсуму є існування різних світів за власними фізичними законами та наявність різних вимірів. У соціально-філософському аспекті принцип мультиверсумності означає визнання різних законів соціокультурного розвитку та, відповідно, співіснування на одній території (території постметрополісу) унікальних ціннісних етнокультурних систем. Донедавна фантасти, зображуючи у творах подорожі по світах, найкращим світом визначали перший (відправну точку), заснований на принципах західної ліберальної демократії. Так, наприклад, в американському серіалі "Зісієгз" головні герої постійно виправляли кожен недосконалий, на їхню думку, світ. "Інший" сприймався як "чужий".

Зміна характеру соціальних взаємозв'язків в історичній перспективі значною мірою позначилась і на архітектурному плануванні міст. Аналізуючи зміну інфраструктурного призначення специфіки доріг та дорожніх розв'язок у діахронії, Н. Еліас виявив залежність принципу їх побудови від насилля та агресії у суспільстві. Так, у рицарському суспільстві філософія побудови транспортних артерій, чие основне призначення полягає у переміщенні товарів і людей, ґрунтується на необхідності постійного захисту одних осіб від збройного насилля та грабежів з боку інших. Тому рух на дорогах був доволі млявий, а самі дороги у будь-який момент могли стати інструментом захисту від нападу. У сучасному суспільстві переважають значно більші дороги, а небезпека насильницьких нападів зведена на них до мінімуму. Рух на головних вулицях великого міста взагалі вимагає зовсім іншого моделювання психічного апарату, в якому домінуватиме спрямування на самоконтроль, який індивід може втрачати у тисняві, надзвичайно диференційоване регулювання власної поведінки [11, с. 368]. На жаль, поза увагою Н. Еліаса залишилися механізми витіснення насилля з доріг. На нашу думку, капіталістичні економічні відносини актуалізували потребу значно більшою мірою використовувати дороги, що призвело, з одного боку, до розширення доріг і збільшення інтенсивності руху (економічна вигода стимулювала як рух товарів, так і робочої сили), а з другого - до створення системи гарантій безпеки самого руху, передусім як захисту від нападів. Це, очевидно, здійснено, по-перше, через перенесення небезпеки нападу з доріг на тротуари, а по-друге, розділення світів пішоходів та автомобілістів і забезпечення автономності їх існування. Звільнення доріг від насилля також можна пояснити і збільшенням швидкості руху транспорту, що унеможливило значною мірою напади, при цьому альтернативою для грабіжників стала сфера "придоріжжя" - тротуари, маленькі дороги та закутки. У другому випадку простежуємо застосування принципу мультиверсумності у філософії архітектури міст-мегаполісів. Науково-технічний поступ сприяв тотальній технізації та технологізації побуту людини. Здебільшого це стосується і використання автомобіля. Ще у 1928 році американський психіатр і письменник-фантаст Д. Келлер у творі-антиутопії "Повстання пішоходів" припускав, що із використанням транспортних засобів в усіх сферах людського життя може призвести світ до такого поділу, і пішоходам навіть буде заборонено перетинати дороги [12]. Незважаючи на песимістичний настрій твору, можемо констатувати факти появи в містах відповідних місць, звільнених від транспорту, та доріг, які заборонено переходити пішоходам. Поява підземних та надземних переходів, підземного та надземного транспорту спрямовані на зменшення точок перетину цих світів. У мегаполісі фактично існує два світи: тих, хто має власний транспорт і чия життєдіяльність прив'язана до дорожньої інфраструктури (доріг, місць паркування, гаражів тощо), та тих, хто не має власного транспорту, користується

переважно пішохідними зонами і чия життєдіяльність прив'язана до доріг лише через користування громадським транспортом. Насилля між представниками цих світів у суспільстві, побудованого з мультиверсумним принципом, можливо лише за умов вторгнення ними у "чужий" світ через порушення встановлених правил та норм.

Іншим аспектом дії принципу мультиверсумності як форми соціальної організації є створення нової реальності - кіберреальності, тобто, крім сформованих на основі реальних соціально-економічних та міграційних процесів світів, з'являються світи, що виходять винятково зі знаково-символічної системи, світи-симулякри. У ситуації, коли існує глобальний міський простір, в якому завдяки сучасним технологіям стерто передусім просторові бар'єри для міжособистісної комунікації, з'являється новий міський "гіперкосмос" (Е. Сойя), штучна реальність, створена за допомогою комп'ютерних технологій, - "гіперреальність". Особливістю такої "гіперреальності" в ній стало значно важче передати відмінності між "реальним" та "уявним", тобто того, що може бути надійно ідентифіковане як факт на противагу тому, що може бути марковане як фікція [9, с. 135]. Нині ми можемо говорити про створення множини штучних універсумів засобами масової інформації, офісами соціальних мереж, ігрових порталів і т. д. Це відображається у тенденції відходу деяких телевізійних каналів від передачі новин, зокрема у прямому ефірі, до коментування, заміщення ефірів новин на ток-шоу за участі "експертів", до яких долучають переважно представників шоу-бізнесу, а також показ в ефірі знятих у кінопавільйонах "повинних" сюжетів, маніпулювання повинними роликами (показ ролика багаторічної давнини, нове озвучування його під події, що нібито відбуваються в даний момент). Створення медійних альтерверсумів дає змогу поміщати глядачів у віртуальну реальність, формуючи у них стійкі установки. Наявність множини таких "гіперреальностей" дозволяє поміщати людей у "комфортні" для них Всесвіти, що дає відчуття спільності, єдності, задоволення, та у періоди домінування у суспільстві "раціонального" насилля ігнорувати певною мірою наявність інших Всесвітів.

Отже, принцип соціальної організації мультиверсуму полягає в одночасному співіснуванні у соціальному просторі двох і більше соціальних реальностей, які функціонують і розвиваються у значній незалежності за власними законами за умов мінімізованої, чітко регламентованої взаємодії у встановлених "точках перетину" ("склейках"). Такий принцип соціальної організації заперечує використання прямих форм насилля у процесі взаємодії наявних у "паралельних реальностях" соціальних спільнот, а оскільки кожна з них функціонує на основі власних правил, зразків традицій, трансформаційні процеси в одній сфері через відсутність активних агентів насилля охоплюють інші значно повільніше, ніж за локального принципу соціальної організації. Найвиразніше дія принципу мультиверсуму простежується у постметрополісах та поділі мегаполісів на світ пішохода й автомобіліста.

Література

1. Визгин В. П. Идея множественности миров: очерки истории / В. П. Визгин / отв. ред. И. Д. Рожанский. — [2-е изд, испр. и доп.]. — Москва : Издательство ЛКИ, 2007. — 336 с.
2. James W. The will-to believe and other essays in popular philosophy / William James; edited by Frederick H. Burkhardt, Fredson Bowers, Ignas K Skrupskelis ; introduction by Edward H. Madden. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1979. — 490 p.
3. Проективный философский словарь: Новые термины и понятия / под ред. Г. Л. Тульчинского и М. Н. Эпштейна. — Санкт-Петербург: Алетея, 2003. — 512 с. — (Серия "Тела мысли").
4. Визгин В. П. Мир / В. П. Визгин // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: пред. В. С. Степин, заместители пред.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семин, уч. секр. А. П. Огурцов. — Москва . Мысль, 2010 — . — Т. 2 Е. — Москва, 2010 — С. 576-577.
5. Слюсар В. Мультиверсумність як принцип етнокультурної взаємодії у глобалізованому місті // Концепт реальності у філософії, літературі й науці: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (Суми, 24-25 лютого 2011 року) / редкол.: проф. В. М. Вандишев, доц А. Є. Лебідь. — Суми: Сумський державний університет, 2011. — С 55-56.
6. Deutsch D. The fabric of reality: the science of parallel universes and its implications / David Deutsch. — New York : Penguin Books, 1998. — 390 p.
7. Лебедев Ю. Реально ли многомирие? / Юрий Лебедев // Наука и жизнь — 2010. — № 4. — С. 73 — 79.
8. Soja E. Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions / Edward W. Soja. — MA. Blackwell Publishers, 2000. — 440 pp.
9. Сойя Э. Постметрополис. Критические исследования городов и регионов / Эдвард Сойя // Логос. — 2003. — № 6. — С 133-150
10. Бодриар Ж. Город и ненависть / Жан Бодриар // Логос (1991-2005). Избранное. Т. 2. — С 438-448.
11. Elias N. The civilizing process : sociogenetic and psychogenetic investigations / Norbert Elias (translated by Edmund Jephcott with some notes and corrections by the author; edited by Eric Dunning, Johan Goudsblom, and Stephen Menneil). — Oxford ; Blackwell Publishers, 2000. — 567 p.
12. Keller D The revolt of the pedestrians / David H Keller //Amazing Science Fiction Stories. — 1966. — December. — Pp. 70-98

The article makes an attempt to apply the principle of multiversum which explains the universe as a plurality of universes, to the understanding of social organization that is typical for modern cities. It was found that a key characteristic of the principle of multiversum is the negation of direct forms of violence in the interaction between social communities.

Keywords: *violence, reality, multiversum, alterversum, postmetropolis.*